

FIGYELŐ

AZ „URALKODÓ ESZMÉK” KRITIKAI KIADÁSA – ANGOLUL

József Eötvös: The Dominant Ideas of the Nineteenth Century and Their Impact on the State Translated, edited and annotated with an introductory essay by D. Mervyn Jones Volume 1, Diagnosis. Social Science Monographs, Boulder, Colorado, 1996. 543 oldal Volume 2, Remedy. Uo., 1998. 612 oldal

Bevezetés helyett egy kis kiadástörténet

Érdeemes ezzel kezdeni, mert a kézikönyvek bizonytalanok, azaz egymásnak ellentmondó adatokat közölnek Eötvös József monumentális munkája, A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK első megjelenésével kapcsolatban.

A *teljes* (a mű mindkét részét tartalmazó) magyar kiadás 1854-ben jelent meg először, két kötetben, Pesten, Emich Gusztávnál, még akkor is, ha tudjuk, hogy a nyomás késett, s a mű csak 1855 elején hagyta el a nyomdát. (Ugyanúgy, mint Madách TRAGÉDIÁ-ja, mely csak 1862-ben látott napvilágot az 1861-es dátum ellenére.)

A *teljes* német kiadás (DER EINFLUSS DER HERRSCHENDEN IDEE DES 19. JAHRHUNDERTS AUF DEN STAAT) Lipcsében jelent meg 1854-ben, Brockhaus kiadásában, szintén két kötetben. A szerző szerint ezt ő maga fordította: „*Vom Verfasser selbst aus dem Ungarischen übersetzt.*” Tehát a magyar kiadást, mely ugyan késett (1855. február) kell az *editio princeps*nek tekinteni, noha a német változat már 1854 júliusában megjelent. Mindkét kiadás előszavának kelte az (akkor még) Orosháza melletti Sz.[ente] Tornya, 1854. május 1.

A dolog mégsem ilyen egyszerű, mert a magyar kiadás első része, anélkül, hogy erre (ti. hogy az első része egy munkának) utalás történt volna a címlapon, már megjelent Bécsben 1851 júliusában, ugyanúgy, mint a német kiadás egy hónappal később ugyanott. (Az előszó kelte: Buda, 1851. augusztus 1.) A pontos

bibliográfiai leírásban tehát a magyar kiadás esetében az impresszum helyesen: 1. köt. Bécs, 1851; 2. köt. Pest, 1854. A németé: 1. köt. Bécs, 1851; 2. köt. Lipcse, 1854.

Ebből mindenféle bajok származtak. A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET BIBLIOGRÁFIÁJA (2. köt. 1975.) nem vesz tudomást a mű geneziséről, és a magyar kiadást egyszerűen 1851-re teszi, a német kiadásról pedig hallgat. A több mint harminc évig forgalomban lévő MAGYAR IRODALMI LEXIKON (1963–65), nem tudni, miért, 1851–53-ra teszi a megjelenés dátumát, és szintén nem vesz tudomást a német kiadásról (noha az Illés Béla-életmű litván és más egzotikus nyelveken készült fordításainak a felsorolásával nem fukarkodik). Innen kerülhetett a téves dátum az angoloknak szánt „reprezentatív” irodalomtörténetbe (A HISTORY OF HUNGARIAN LITERATURE. Szerkesztette Klaniczay Tibor, 1983). Az ÚJ MAGYAR IRODALMI LEXIKON-ban Weber Antal végre helyesen közli a magyar kiadás adatait, de, úgy tűnik, azt viszont nem tudta, hogy a német változat első része Bécsben jelent meg először, nem pedig Lipcsében.

Innen kezdve könnyű dolgunk van. A további kiadások felsorolása nem okoz bibliográfiai fejfájást. A második kiadás 1870–71-ben jelent meg Ráth Mórnál. Eötvös még átnézhetette az első kötetet és a másodiknak mintegy harmadát, de a megjelenést már nem érte meg. A harmadik kiadás ugyanott jelent meg három kötetben a BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ÖSSZES MUNKÁI című befejezetlen sorozat X–XII. köteteként, bár az előttem fekvő példányról ezt nem lehet megállapítani, mint ahogy azt sem, hogy „3. átd. kiadás” lenne (Szinyeyi, II: 1354); csupán az áll a címlapon, hogy „harmadik kiadás”. A negyedik 1902-ben jelent meg a Révai Testvérek által közrebocsátott BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ÖSSZES MUNKÁI 13–15. köteteként, szintén három kötetben, Voinovich Géza gondozásában, aki a 3. kötet végén meg is említi, hogy „jelen kiadás a negyedik”. Ezután hosszú szünet (már Székfű Gyula panaszkodik a harmincas években, hogy Eötvös munkája „nagyon megérdemelne egy modern szellemtörténeti vizsgálatot”, MAGYAR TÖRTÉNET, 1936² V. köt. 646.). Majd végre 1981-ben

Oltványi Ambrus adta ki szintén két kötetben a Magyar Helikon sorozatában.

Van tehát e monumentális munkának öt *teljes* magyar kiadása, ha nem számítjuk az 1851-ben megjelent első részt; a német kiadás, melyet mégiscsak az *editio princeps*nek kell tekintenünk, szemben a magyar változattal (erről a későbbiekben), és a most megjelent angol fordítás, melyet viszont kritikai kiadásnak kell tekintenünk. (Hogy miért, erről is a későbbiek során.)

A fordító

A fordító, a hetvenes éveinek végét taposó D. Mervyn Jones, a forradalom után és annak hatására kezdett el magyarul tanulni, mint az Exeter College klasszika-filológus *donja*, aki görög és latin auktorok munkáit tanította. A magyar forradalom az ő életét is megváltoztatta, mert felhagyott a klasszika-filológiával, és ideje nagy részét a magyar nyelv és irodalom tanulmányozásának szentelte; a (szintén) oxfordi St Antony's College-ba kapott *Fellowship* keretében. (1957 óta ismerem személyesen, ő volt a latin *tutorom*, s nagy megtiszteltetésnek tartottam, amikor egyszer-egyszer meghívott ebédre kollégiumába, a *High Table*-hez, ahol a tanárok ültek vendégeikkel. Időnként megajándékozott egy-két magyar könyvvel, mindmégannyi jól használható szakmunka.)

A hatvanas évek politikai viszonyai miatt Mervyn Jonesból kelet-európai szakértő lett (úgy tudom, lengyelül, csehül és románul is megtanult), ám egy életen át nem hagyott fel a magyar irodalom tanulmányozásával. Első cikke József Attiláról jelent meg valamelyik oxfordi diákújságban, talán már 1958-ban. A *Fellowship* kutatási eredményeit összegező kötetét, a FIVE HUNGARIAN WRITERS-t 1966-ban kiadta az Oxfordi Egyetemi Nyomda. A könyv öt magyar íróról (Zrínyi, Mikes, Vörösmarty, Eötvös és Petőfi) tartalmaz kisonográfának is beillő tanulmányokat, fő erényük az alaposág és a judícium. Klasszika-filológus lévén behatóan foglalkozott Zrínyi klasszikus remiszenciáival és Madách arisztophaneszi komédiájával is. Figyelme központjába végül is Eötvös került, s egyre inkább meggyőződött róla, hogy A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLADALOMRA nemcsak saját korához szólt, de Eötvösnek van mondanivalója a jelennek is. Éppen ezért angol fordításának

nemcsak tudománytörténeti jelentősége van. Az angol változat hosszú évek munkájának az eredménye. A két vaskos kötet a Király Béla által szerkesztett *Atlantic Studies on Society in Change* sorozat 87. és 88. köteteként jelent meg 1996-ban, illetve 1998-ban, melyet a Columbia University Press terjeszt. A két kötet szerkesztése, az Eötvös portréját is megajzó bevezető tanulmánya, jegyzetei, kiegészítő annotációi és az alapos, mindenre kiterjedő, lexikonszerű névmutató sok ezer munkaórát adott hozzá a fordítás fáradtságos munkájához. A könyv megjelenését a Postabank és a Nemzeti Kulturális Alap is támogatta, a fordítót pedig magas állami kitüntetésben részesítették az idén, mintegy munkásságának elismeréseként.

AZ URALKODÓ ESZMÉK

Nem lehet itt feladatunk Eötvös korszakos művének az elemzése, az új kiadás kapcsán azonban mégiscsak szót kell ejtenünk Eötvös problematikájáról. Eötvös abból indul ki, hogy a XIX. század uralkodó eszméi a francia forradalom jelszóhármásában gyökereznek (*szabadság, egyenlőség, testvériség*), de vizsgálódásai közben arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a jelszóhármás módosult: *szabadság, egyenlőség és nemzetiség* az, mely a XIX. századot mozgatta, és tegyük hozzá rögtön, mozgatja korunkat is. Távolról sem arról van szó, hogy Eötvös a nacionalizmust tűzte volna zászlajára, inkább arról, hogy az 1848-as forradalmak hatására felismerte a nemzetiség robbanótöltetét, azt, hogy annak hatásával minden politikusnak számolnia kell, s nem találhatunk megoldást az emberi együttélés problémáira az államban, ha a nemzetiség eszméjét a szőnyeg alá söpörjük, nem létezőnek nyilvánítjuk, mint tették ezt a XIX. századi liberális ideológiában, azzal, hogy majd elmúlik, eltűnik, s helyette az emberek egymás nyakába borulnak a „testvériség” üdvtana szerint.

Ezen már nem is érdemes vitatkozni, hiszen a szocialistáknak is be kellett látniuk, hogy a testvériség eszméjéből táplálkozó „szolidaritás”, azaz a „munkásosztály nemzetközi szolidaritása” már az első világháború csatateréin elvérzett, amikor a frontokon halomra lőtték egymást például a német és francia munkások, hiába ágált a szocialista Jean Jaurès Párizsban, hogy a munkásosztályban erősebb a szolidari-

tás eszméje, mint nemzeti hovartartozásának érzete, mivel érdekeik szerint a német és a francia munkásoknak több közük van egymáshoz, mint azonos nemzetiségű elnyomóikhoz.

A testvériség eszméje persze tovább élt a szocialista tanokban, és „meg is valósult”, igaz, a lengyel filozófus, Leszek Kolakowski szerint hatalmi szóra („socialism: fraternity by compulsion”). Nem kell tehát különösebb képzelőerő annak megértéséhez, hogy a marxista ideológia miért nézte Eötvös művét vackorba harapva: itt van ez a kitűnő liberális (igen, liberális) férfiú, s olyan dolgokat hirdet, melyek anatómia minden marxista számára. Ezért is javasolta Lukács György, hogy meg kell tisztítani Eötvöst „a reakciós legendák salakjától”. Tudomásom szerint Lukács adós maradt annak kifejtésével, hogy miféle „salak” tapad Eötvöshöz, illetve művéhez.

A magyar irodalom államosítása után a jobb sorsra érdemes Sötér István kapta Eötvöst hitbizományba. Ő írta az első marxista monográfiát Eötvösről (1953), melyért a következő évben Kossuth-díjat kapott, s melyet tetemesen átdolgozott (1967), bár szemlélete az URALKODÓ ESZMÉK-et illetően alig változott. Kárhoztatja Eötvöst, hogy szerint (Eötvös szerint) az állam feladata az egyén boldogulásának elősegítése, s emiatt az egyenlőség eszméje károsul. Eötvös szerint valóban a szabadság az az állapot, amikor az egyén erejét, képességeit, valamint a természet leigázása által szerzett javakat és energiát saját boldogulására fordíthatja, szemben a francia forradalom szabadság-eszményével, mely szerint az állam hatalmát a nép nevében a közjó érdekében gyakorolja. Magyarán egyéni boldogulás versus közjó, piacgazdálkodás versus államilag irányított termelés, azaz irányított gazdasági rendszer.

Természetesen ez az utólagos bölcsességünk fényében kihegyezett és leegyszerűsített megfogalmazás csupán azt a célt szolgálja, hogy rámutasson az áthidalhatatlan szakadékra, mely Eötvöst elválasztja a marxisták gondolatvilágától, azaz, hogy kik azok, akiknek Eötvös nem kell, és semmi esetre sem azt, hogy Eötvösből hiányzott volna a szociális érzékenység (Eötvös egyik alapvető indítéka éppen a szociális gondolat, elég a SZEGÉNYSÉG IRLANDBAN-ra utalni, vagy Viola nagy empátiával megrajzolt alakjára A FALU JEGYZŐJÉ-ben), amit a szocialista gondolkodás minden más eszme-

rendszerrel megkülönböztető monopóliumának kiáltott ki. Más kérdés, hogy a szabadság és egyenlőség összeegyeztethetlenségét Eötvös is jól látta, és munkájának egyik sarkalatos tétele, hogyan lehetne ezt az ellentmondást ha nem is feloldani, de legalább annyira csökkenteni, hogy a társadalom gépezete az államhatalom által ily módon szabályozva működőképes legyen. Mondani sem kell, hogy a nemzetiség eszméje mind a szabadsággal, mind az egyenlőséggel összeegyeztethetetlen Eötvös szerint, és látnoki szavakkal írja le az ebből származó bajokat.

A modern politikai filozófiában a liberális Isaiah Berlin is összeegyeztethetetlennek tartja a szabadság és egyenlőség eszméjét, bár újabbban a liberális balközép (az „angol harmadik út”) ismét nekirugaszkodott a problematikának. Ronald Dworkin legújabb könyvében (SOVEREIGN VIRTUE) az „egyenlőség”-et nem a régi egalitárius értelemben újítja fel, hanem új tartalommal feltöltve teszi használhatóvá: „Equality must be understood in terms of the equal concern for its citizens that any government must show.” Magyarul: az államnak egyenlő mértékben kell gondoskodnia polgáraitól, vagy még magyarabban: az államnak egyformán kell aggodnia minden polgára jólétéért. Dworkinnál a testvériséget „közösség” (community) helyettesíti. Mindazok, akik átéltek a „létező szocializmus” korszakát, a saját bőrükön tanulták meg, hogy a „közösségi érdek” milyen hatásos politikai bunkó a diktatúrában.

Mindez talán elég is az URALKODÓ ESZMÉK problematikájának felvillantásához. Talán annyival kell még kiegészíteni, hogy hiába nem volt divatos Eötvös politikai értékvilága a kommunizmus éveiben, gondolatai, azoknál, akik olvasták, ott munkáltak a tudat mélyebb régióiban. Hogyan is adhatta volna Juhász Gyula a háború alatti ordas eszmék történetét elemző munkájának az URALKODÓ ESZMÉK MAGYARORSZÁGON, 1939–1944 címet, ha nem tudjuk, mire aludál a cím. Bár az allúzió nem túl hízelgő, de legalább nem veregeti vállon Eötvöst, mint tette Németh László („Hát igen, ez a Pepi”).

A fordítás

Az URALKODÓ ESZMÉK első része tizenegy fejezetből áll, s ennek a fordító DIAGNOSIS (=LÁTLELET) címet adta, a második rész hat könyvből, mindegyike több fejezetre osztva, ez REMEDY

(=ORVOSLÁS) címen jelent meg angolul. A két angol cím találoán jellemzi a kötetek tartalmát. Talán nem lett volna fölösleges a bevezetésben megemlíteni, hogy a kiegészítő címek a fordítótól származnak.

Mervyn Jones munkamódszerét az ő bevezetése (I. 13–56. o.) alapján ismertetem, és két korábban felvetett kérdésre tartozom válaszal. (1) Miért mégis a német kiadás az *editio princeps*? (2) Miért tekinthetjük az angol nyelvű kiadást kritikai kiadásnak?

(1) A kiadástörténetben először a magyar kiadást (1854) neveztem *editio princeps*-nek. Formálisan valóban az, hiszen a német kiadás címlapján arról értesülünk, hogy azt magyarából maga a szerző fordította németre. A német kiadás címlapján található nyilatkozatot azonban *pia fraus*-nak kell tekintenünk, Voinovich Géza szerint ugyanis: „...az eredetit németül írta, s 1871-ben betegágyán, amelyből nem is kelt fel többé, az akkor sajtó alatt lévő második kiadás íveit javítgatva, azt mondta kiadójának, Ráth Mórnak: »íme, ezen mű első kötetét Szalay László fordítá az eredeti németből. Ő értett engem, és fordításán alig kellett változtatnom. A második kötetet germanismusaim ellenségei fordították, és mert nem értettek, egy talán jobb magyarságút, de nem az én könyvemmet adták sajtó alá.« (Ráth Mór: EÖTVÖS ÉS GÖTHE. Reform. Szerk. Rákosi Jenő. 1872. febr. 6. 36. szám.)” (URALKODÓ ESZMÉK. 4. kiad. III. 225. o.) Eötvös kijelentése Ráth Mórnak egyértelmű: a magyar kiadás fordítás. Erről a tényről azonban Sötér hallgat, és a későbbi angol nyelvű monográfiák is (Paul Bódy, 1972, vagy Steven Béla Várdy, 1987). A fordítás ügyében azonban még ez sem a végső szó, mert Szalay nem fordította le az egész első részt. Mervyn Jones bevezetőjében filológiai alaposággal részletezi a mű genezisét, és Eötvös levelezésének ismeretében kijelenti, hogy Szalay nem is fordíthatta le az egész első kötetet, bár „nyelvezetének nyomait fellelhetjük az első részben”. (I. 27. o.)

Így tehát, hogy megbízható angol fordítást adjon az olvasó kezébe, Mervyn Jones első dolga az volt, hogy az 1854-es magyar kiadás teljes szövegét összevesse a némettel, s az így nyert változatot az 1871-es, második magyar kiadással, hiszen ennek egy részét (egészen pontosan a 2. rész 3. könyvének a 8. fejezetéig, mint ezt Eötvös Lorándtól tudjuk) a nagybeteg Eötvös még maga korrektúrázta. Az

eredmény, tehát az így kialakított angol szöveg, az URALKODÓ ESZMÉK kompozit változata, és mint ahogy minden textológus tudja, a kiadások gondos összevetése olyan hibákat is a felszínre hoz, melyek egyébként kijavíthatlanok maradtak volna. A textológiai munka közben előkerült hibatípusok döntő bizonyítékot szolgáltatottak Mervyn Jonesnak ahhoz, hogy a magyar kiadást tekintsük fordításnak, történetesen még akkor is, ha Voinovich Ráth Mór-idézetét, mely szerint Eötvös maga beismerte, hogy németül írta az eredetit, afféle mendemondának tekintenénk, hiszen a cikke négy nappal Eötvös halála után jelent meg!

Ráth Mór bombasztikus bejelentése egyébként is pontatlan, nála Eötvös a második kötet fordítóirol (többes számban) beszél, ám már a megbízható és lelkiismeretes Oltványi Ambrus kimutatja, hogy a második kötetet, illetve részt Csengery Antal fordította egyedül (5. kiad. II. 598. o.), és ugyanerre az eredményre jut Mervyn Jones is (I. 26. o.). Természetesen fennáll annak a lehetősége, hogy Eötvös tényleg a „fordítóirol” beszélt, talán ezzel akarta az egyes számban tett kijelentés élet tomptítani, hiszen akkor a vád egyértelműen Csengery ellen szólt volna, s habár már elhidegülték, Eötvös mégsem akart volna *ennyire ad hominem* fogalmazni.

A szövegelemzés közben előkerült bizonyítékok közül Mervyn Jones néhányat megemlít a bevezető tanulmányban (I. 27–28. o.) Ezek közül emeljük ki mi is egyet. A *Staatsstreichen* (=coups d'état) szó néhány oldalnyi távolságra kétszer is előfordul a német eredetiben. Fordítása az első esetben a mai magyar szó: *államcsínyek*, a második esetben pedig *állammerény*. Tegyük hozzá, hogy mindkét szó nyelvújítási szóalkotás, s a második mára már teljesen feledésbe merült, és csupán az elsőt említi Szily Kálmán (A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRA, 1902) azzal a megjegyzéssel, hogy Ballagi Mór 1854-es német–magyar szótárában találkozott vele először. Ezek figyelembevételével megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy az államcsíny szó talán Eötvös egyik fordítójának, Szalay Lászlónak a leleménye. Az már más lapra tartozik, hogy az *államcsíny-állammerény* szópáros minden további kiadásban változatlanul megtalálható. (Még a Voinovich-féle negyedik kiadásban is, pedig Voinovich tovább stilizálta a szöveget. Az Oltványi-féle kiadást nem volt alkalmam megvizsgálni, ami nagy kár, hiszen

Oltványi szintén összevetette a magyar változatot a német eredetivel.)

Mervyn Jones példás alaposággal felsorolja a félrefordításokat, majd külön listát készít olyan esetekről, amikor egy szó kiesése miatt a mondat értelme az ellenkezőjére fordul. Ezek közül is emeljük ki egyet a példa kedvéért. Mervyn Jones kommentálja szerint ez a példa az is bizonyítja, hogy Eötvös fordítója távolról sem volt annyira jártas a klasszika-filológiában, mint Eötvös. „*Thukydides oly férfiu vala, ki hazája iránti részrehajló előszeretete által nem hagyá magát elragadtatni.*” A magyar kiadásokban azonban egységesen ennek az ellenkezője: „*el hagyá magát ragadtatni*” szerepel. A szövegkörnyezetből egyértelműen kiviláglik, hogy Eötvös nem írhatta ezt. Eötvös véleményét Thuküdidészről Bényei József is idézi (EÖTVÖS JÓZSEF OLIVASMÁNYAI, 1972. 73. o.). Érdekes, hogy Bényei sem lepődött meg a mondat folytatásán: „*s kitől egyes cselekmények megítélésében senki sem vitathatja el a legfinomabb erkölcsi érzéket*”. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a RÉVAI NAGY LEXIKONA is azt állítja, hogy Thuküdidész eseményeket „*pártatlanul és nagy igazságszeretettel adott elő*”, a Petz-féle ÓKORI LEXIKON pedig szintén „*részrehajlatlanságát*” és „*elfogulatlanságát*” emeli ki történetírói erényei közül, akkor joggal felmerül a kérdés, hogy Eötvös szöveg-gondozóinak miért nem jutott eszébe, hogy ezek a tulajdonságok összeegyeztethetlenek a hazája iránti „*pozitív diszkriminációval*”, hogy ez egyszer én is posztmodernül fogalmazzak.

Ugyanitt, Thuküdidészt idézve, Eötvös a „*skioniak*”-ról beszél. Az Északkelet-Görögországban fekvő város (Σκιώνη) lakói helyett „*sikioniak*” szerepelnek a magyar szövegben, „*mert a Korinthosz melletti városról [Σικιών] tudott a fordító, míg az előzőről nem*” – állapítja meg Mervyn Jones (I. 30. o.).

A magyar változatot „*szerkesztett szöveg*”-nek tekinti, s a hibák egy részét nem is annyira a fordítók rovására írja, hanem annak tudja be, hogy egy igencsak testes munkával rövid idő alatt kellett megbirkózniuk. Utal a kihagyásokra és szöveg módosításokra is, melyek egy részét a mű szerkezetéből és szelleméből adódóan maga Eötvös végezte el. Mervyn Jones szövegkritikai megjegyzései tehát felbecsülhetetlen értékűek a végleges magyar szöveg helyreállításához egy majdani kritikai kiadás-

ban. Ha csak a textológiai munkát végezte volna el Mervyn Jones, akkor is angol nyelvű kritikai kiadásnak kell tekintetnünk többéves munkájának gyümölcsét. Ezzel tehát válaszoltam a (2) feltett kérdésemre, hogy miért tekinthető kritikai kiadásnak az angol fordítás.

De nem csak a textológiai nehézségekkel birkózott meg sikeresen a fordító, jegyzetapparátusa és a szöveg allúzióinak kibontása és emendálása is alapos és mintaszerű. Eötvös forrásait és rövidebb megjegyzéseit lapalji jegyzetekben adja meg, míg hosszabb, minesszé terjedelmű digresszióit fejezetenként csoportosítva az egyes kötetek végén. A későbbi kiadások ezeket a jegyzeteket az egyes fejezetek végére tették át. Mervyn Jones visszatért az 1854-es kiadás módszeréhez, és ismét a kötet végére teszi Eötvös hosszabb, értekező jellegű jegyzeteit. Viszont a lapalji, általában forrásmegjelöléseket tartalmazó jegyzeteket szögletes zárójelben felemeli a főszövegbe, éppen úgy, mint saját annotációit, melyeket kívánatos lett volna *A szerk.* vagy *A ford.* jelzésekkel elkülöníteni, mert az amerikai nyomda nem mindig hajlandó a virgula, a kerek és szögletes zárójelek közötti különbséget figyelembe venni. Külön érdeme a fordítónak, hogy amikor Eötvös csak az idézet szerzőjét adja meg, ő gyakran megkeresi és megadja a pontos forrásmegjelölést (például néhány Seneca-, Tacitus-, Terentius- vagy Ovidius-idézet esetében). Minden filológus tapasztalatból tudja, hogy sokszor a közismert verssorok visszakeresése is mily fáradságos munka lehet saját szöveg esetében is saját alá rendezés közben, ha az első közlés alkalmával elmulasztottuk megadni a forrást. Ha mások szövegében keressük vissza az idézeteket, ez nemcsak szívósságunk, kitarításunk fokmérője, hanem olyan mértékű tisztelet jele is a szerző iránt, melyet csak a legnagyobbak érdemelnek meg.

Mervyn Jones angol fordítása így tehát nemcsak elérhetővé teszi az URALKODÓ ESZMÉK-et az angol politológus olvasónak, hanem egyben tiszteletadás is Eötvösnek, a politikai gondolkodónak. Mondhatnánk persze, hogy klasszika-filológiai képzettsége megkönnyítette a dolgát, ami természetesen igaz is, bár ez érdeimeihez inkább hozzáad, mintsem hogy valamit is levonna belőlük. Az a XIX. századi klasszikus műveltség, mely nélkül irodalmunk nagyjai Bessenyeitől Babitsig nem lettek vol-

na azok, akik voltak, mára igencsak lehangyaltott (persze Angliában is), s éppen ezért kivételes szerencsének tekinthetjük, hogy az URALKODÓ ESZMÉK éppen egy angol klasszika-filológusban talált fordítójára.

Külön kell szólni az indexről, mely nemcsak analitikus név- és tárgymutató a legfontosabb vonatkozó lexikális adatokkal, hanem az Eötvös által idézett szerzők műveinek mutatója is; ha erre szükség volt, a műveken belül fejezetek szerinti bontásban. Az URALKODÓ ESZMÉK-ben egyetlen szerző maradt azonosítatlan, egy bizonyos Reichenberg, akinek latin nyelvű művét idézi Eötvös, de a fordítónak a nagy könyvtárak (az oxfordi Bodleian, a British Library, a Bibliothèque Nationale, a bajor Nemzeti Könyvtár és az MTA könyvtára) igénybevételével sem sikerült rábukkannia a szerzőre. Kár, hogy a két kötet nem jelenhetett meg egyszerre, s így két névmutatóra volt szükség; emiatt bizonyos lexikális ismereteket (például: falanszter, zsirondisták vagy Epikuros) a fordítónak meg kellett ismételnie.

Végül a fordításról. Az angol szöveg gördülékeny, és abból a néhány részletből megítélve, melyet alkalmam volt a magyar változattal összevetni, úgy vélem, Mervyn Jones arra törekedett: Eötvös gondolatai ne sérüljenek meg fordítás közben. (Bár néhány esetben találunk kifogásolható szóhasználatot: a *népfeliséget* következetesen „*supremacy of the people*”-nek fordítja [például I. 92., 98., 166., 350. o.] *sovereignty of the people* helyett, noha ez utóbbit használják az angol Rousseau-fordítások is. Külön érdekessége a terminológiának, hogy Eötvös fordítója [Szalay] a modern változatot használja, szemben a kissé nyakatekert, de a XIX. században általános *népfeliséggel* szemben. A „*gyakorlati tudomány*” szó szerint valóban „*practical science*” [I. 80. o.], de a *mot juste*: „*applied science*”).

Az URALKODÓ ESZMÉK angol kiadása kiszabodította a XIX. század egyik legjelentősebb politikai gondolkodóját és, tegyük rögtön hozzá, az elmúlt százötven év alatt gyakran igazolt látnokát a nyelvi elszigeteltségből (hiszen az 1854-es német kiadás, melynek korabeli német, francia és angol recepciója alkalmasint érdemileg túlszárnyalta a hazait, a legnagyobb könyvtárakat leszámítva, nem hinném, hogy valahol is fellelhető lenne).

Éppen ezért az oxfordi tudós érdeme ket-

tős: tudományos értékű fordítás mellett megkímélte a jövőendő magyar filológusait a filológiai aprómunka garmadájától azzal, hogy a vesződségek terhének oroslánrészét magára vállalta.

Czigány Lóránt

KÉT BÍRÁLAT HÁROM KÖNYVRŐL

Winter Night: Selected Poems of Attila József Translated from the Hungarian by John Báltki Corvina, 1997. 127 oldal, kartonált

The Iron-Blue Vault: Attila József. Selected Poems Translated by Zsuzsanna Oszvath and Frederick Turner Bloodaxe, 1999. 160 oldal, kartonált

Attila József: Poems and Fragments Több fordító Argumentum-Cardinal, 1999. 159 oldal, kartonált

I SZÉP REMÉNYEK

Mint annyi más költő, József Attila művészeté és hírneve is oly szorosan összetartozik, hogy nem csak a magyarok közt akadnak szenvedélyes olvasói – hírneve folytán más nyelvterületeken is várják versei megjelenését. A mítosz a mű előtt jár – és nem pusztán a személy mítosza, maguké a műveké is. Ha úgy tetszik, van a világban egy József Attila alakú lyuk, amely arra vár, hogy betöltsék – általában szkeptikus olvasók nyúlnak lefordított költeményekhez abban a reményben, hogy nagy költőt fedezhetnek föl maguknak.

A Maynoothban élő magyar professzor, Kabdebó Tamás kritikái József Attila-életrajza hátlapján Ted Hughes idézi, aki azt mondja, hogy még a nyers, szinte szó szerinti fordítás alapján is érezni: „*a magyar költők igazat állítanak, József Attila valóban a modern idők egyik legeredetibb, minden ízében újat teremtő költője*”. Igen ám, de a „szinte szó szerinti” fordításban el-